

Ανασκόπηση μεταδιδακτορικής έρευνας (Βοσκός Ιωάννης)

«Κοινωνική οργάνωση και πολιτικές δομές της Μυκηναϊκής Κεφαλονιάς μέσα από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα της περιόδου»

Η παρούσα μεταδιδακτορική μελέτη υλοποιήθηκε με υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ), και χρηματοδοτήθηκε από την πράξη «Ενίσχυση Μεταδιδακτόρων Ερευνητών- Ερευνητριών» από τους πόρους του ΕΠ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» με άξονες προτεραιότητας 6,8,9 που συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο - ΕΚΤ και το Ελληνικό Δημόσιο. Στην μελέτη αυτή επιχειρήθηκε η προσέγγιση των κοινωνικο-πολιτικών δομών των Υστεροελλαδικών (εφεξής ΥΕ) κοινοτήτων της Κεφαλονιάς μέσω της λεπτομερούς εξέτασης των διαθέσιμων αρχαιολογικών καταλοίπων, κυρίως από ταφικές αλλά και οικιστικές θέσεις του νησιού. Η Κεφαλονιά εμφανίζει πυκνή κατοίκηση κατά την ΥΕ ή μυκηναϊκή περίοδο και ιδιαίτερα κατά την ΥΕ ΙΙΙ φάση που είναι και η πλέον μακροχρόνια. Επιπλέον, η σύνδεση του νησιού με τις απόπειρες εύρεσης της Ομηρικής Ιθάκης οδήγησε από νωρίς σημαντικούς μελετητές σε ανασκαφικές έρευνες θέσεων της υπό εξέταση περιόδου. Το σύνολο των αρχαιολογικών δεδομένων μέχρι και τη δεκαετία του 1990 έχει συζητηθεί εκτενώς από την Χρ. Σουγιουτζόγλου-Haywood, η οποία ανέλυσε σε πολύ μεγάλο βαθμό ζητήματα ταφικής αρχιτεκτονικής και ταφικών εθίμων, τυπολογίας των ευρημάτων και άλλα. Συνεπώς, η παρούσα μελέτη δεν φιλοδοξεί να αντικαταστήσει την σχετικά πλήρη δουλειά που έχει ήδη συντελεσθεί σε αυτούς τους τομείς, αλλά κυρίως να συμπληρώσει με νέα δεδομένα τις γνώσεις της αρχαιολογικής κοινότητας επί του θέματος και να καλύψει ερευνητικά κενά και ζητήματα που δεν έχουν συζητηθεί επαρκώς, όπως η κοινωνική ιεραρχία και η πολιτική οργάνωση στο νησί κατά τη μυκηναϊκή περίοδο. Η επανεξέταση των κοινωνικο-πολιτικών δεδομένων μέσα από διαθέσιμα ταφικά και άλλα κατάλοιπα και η επικαιροποιημένη ανάλυση ζητημάτων όπως ο βαθμός συμμετοχής των ΥΕ κοινοτήτων του νησιού στα εμπορικά δίκτυα της περιόδου, οι συλλογικές και ατομικές ταυτότητες των κατοίκων και η πιθανή μετακίνηση νέων πληθυσμιακών ομάδων στο νησί, συμπληρώνει εν πολλοίς τα περιγραφόμενα ερευνητικά κενά παρέχοντας παράλληλα μία καινοτόμο προσέγγιση στο παλαιό υλικό.

Η μελέτη των κοινωνικο-πολιτικών προεκτάσεων του υλικού πολιτισμού και κυρίως των ταφικών πρακτικών και εθίμων δεν είναι νέα στον χώρο της επιστήμης της Αρχαιολογίας. Ενδεικτικά αναφέρεται η έρευνα της Keswani για την Εποχή του Χαλκού στην Κύπρο στην οποία, μεταξύ άλλων, γίνεται σαφής περιγραφή της οπτικής της Διαδικαστικής Αρχαιολογίας σχετικά με τα ταφικά κατάλοιπα. Σύμφωνα με την οπτική αυτή, θεωρείται εφικτή η ασφαλής εξαγωγή συμπερασμάτων μέσω της ταφικής αρχιτεκτονικής και των ταφικών εθίμων για ζητήματα όπως η κοινωνική θέση των νεκρών και η κοινωνικο-οικονομική οργάνωση γενικότερα. Πιο συγκεκριμένα, όπως υποστήριξε και ο Binford, οι διαφορές σε στοιχεία όπως ο ρουχισμός ή τα κοσμήματα του νεκρού, το είδος των αντικειμένων που προσφέρονται κατά την ταφή αλλά και η ίδια η θέση του τάφου αποτελούν άμεσες ενδείξεις της κοινωνικής θέσης, του φύλου και πιθανότατα της ηλικίας των ενταφιασθέντων. Εξίσου χρήσιμα συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν από τον υπολογισμό του χρόνου και κόπου που ξοδεύεται για την κατασκευή του τάφου και από το τυπικό της ταφής, ενώ η ποιότητα και ποσότητα των κτερισμάτων και ιδιαίτερα η παρουσία αντικειμένων που αποτελούν σύμβολα κοινωνικής δύναμης θεωρούνταν ανέκαθεν δείκτες της κοινωνικής ιεραρχίας.

Η Μεταδιαδικαστική κριτική, βασισμένη εν μέρει και σε εθνογραφικά παραδείγματα, απορρίπτει τα επιχειρήματα της υλιστικής Νέας Αρχαιολογίας υποστηρίζοντας την άποψη ότι οι ταφικές πρακτικές δεν μπορούν να αντικατοπτρίζουν ευθέως τον κοινωνικό ρόλο των νεκρών, ούτε να οδηγήσουν σε ασφαλή αναπαράσταση της κοινωνικής ιεραρχίας και οργάνωσης. Αντιθέτως, όπως συμβαίνει με τα υλικά κατάλοιπα του πολιτισμικού φαινομένου στο σύνολό τους, έτσι και τα ταφικά κατάλοιπα εμφανίζονται ως αποτέλεσμαθεσμοποιημένων τελετουργικών εκφράσεων και κυρίως συγκεκριμένων συνειδητών επιλογών και πρακτικών. Αυτό σημαίνει ότι, ανάλογα με τις ατομικές ή συλλογικές επιδιώξεις του καθενός, τα ταφικά έθιμα μπορούν να αποτελέσουν εκμεταλλεύσιμο πεδίο των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, αλλοιώνοντας σε μεγάλο βαθμό την πραγματικότητα.

Μία λύση για την αποφυγή των βασικών αδυναμιών κάθε θεωρητικής προσέγγισης, σύμφωνα με την Keswani, είναι η παρακολούθηση των αλλαγών και ο εντοπισμός διαφοροποιήσεων στα ταφικά έθιμα σε βάθος χρόνου καθώς και η απόπειρα σύνδεσής τους με το γενικότερο μεταβαλλόμενο κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο των κοινωνικών ομάδων που συμμετέχουν ενεργά σε αυτές τις διαδικασίες. Στην παρούσα μελέτη και όπως αναλύεται στο Κεφάλαιο 1 (Θεωρητικό

υπόβαθρο - μεθοδολογία), εφαρμόστηκε ένας τύπος ολιστικής προσέγγισης, βασιζόμενος, ως επί το πλείστον, στη σφαιρική εξέταση των επιμέρους συνισταμένων του πολιτισμικού φαινομένου. Η εν λόγω προσέγγιση προκρίνεται τα τελευταία χρόνια από ολοένα και περισσότερες ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, ενώ, όσον αφορά συγκεκριμένα στην Αρχαιολογία, έχει οδηγήσει σε πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα.

Όσον αφορά στην περίπτωση της Κεφαλονιάς, έχοντας ως δεδομένο ότι τα οικιστικά κατάλοιπα, τα οποία εξετάστηκαν στο Κεφάλαιο 4, είναι λιγοστά, επιχειρήθηκε η αξιοποίηση κυρίως των πλούσιων ταφικών δεδομένων (Κεφάλαιο 3) με την παράλληλη ανάλυση συναφών στοιχείων και από την τοπογραφία (κατανομή ταφικών και άλλων θέσεων ανά φάση), την οικιστική αρχιτεκτονική (σωζόμενα κατάλοιπα ανεσκαμμένων οικισμών), τον υλικό πολιτισμό καθώς και διάφορα δημογραφικά και άλλα δεδομένα του νησιού. Η ανάλυση των διαθέσιμων τοπογραφικών-δημογραφικών και υλικών δεδομένων καθώς και των αντίστοιχων κοινωνικο-οικονομικών πρακτικών (π.χ. ταφικά έθιμα, εμπορικές συναλλαγές, πολιτισμικές σχέσεις κ.ά.) σε βάθος χρόνου, ανέδειξε σε σημαντικό βαθμό την κατάσταση που επικρατούσε στην Κεφαλονιά και τις αλλαγές που συντελέστηκαν στα συγκεκριμένα ζητήματα καθ' όλη τη διάρκεια της Ύστερης Χαλκοκρατίας (βλ. Κεφάλαιο 5). Επιπλέον, η κωδικοποίηση και σύγκριση των στοιχείων που προκύπτουν από την εξέταση των ανεσκαμμένων θέσεων, φώτισε άγνωστες πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας της ΥΕ Κεφαλονιάς. Η τελευταία αυτή ανάλυση επιχειρήθηκε στο Κεφάλαιο 6 του τελικού κειμένου της έρευνας. Επιπλέον, στο Κεφάλαιο 2 έγινε μία εκτενής αναδρομή στην Ιστορία της Αρχαιολογικής έρευνας στην περιοχή του νότιου Ιονίου με έμφαση όπως είναι φυσικό στην Κεφαλονιά αλλά και στην γειτονική Ιθάκη, η ερευνητική δραστηριότητα της οποίας συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με αυτό της Κεφαλονιάς.

Για την επίτευξη όλων των παραπάνω, δημιουργήθηκε μία εύχρηστη βάση δεδομένων στην οποία καταγράφηκαν στοιχεία από όλες τις ΥΕ θέσεις του νησιού ώστε να δημιουργηθούν συγκρίσιμα δεδομένα σε διάφορα επίπεδα. Ο ενημερωμένος κατάλογος που προέκυψε από αυτή τη διαδικασία, περιλαμβάνει πολλά από τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα θέσεων που εντοπίστηκαν κατά την τελευταία δεκαετία.

Όσον αφορά στις ταφικές θέσεις ειδικότερα, οι οποίες αποτελούν και τη συντριπτική πλειονότητα των εξεταζόμενων περιπτώσεων, επιχειρήθηκε η

συστηματική καταγραφή στοιχείων όπως η τυπολογία του τάφου, οι διαστάσεις, η ποικιλία και το είδος των ευρημάτων καθώς και άλλα συναφή στοιχεία (Παραρτήματα I-II). Η περαιτέρω σύγκριση δεδομένων όπως το μέγεθος των τάφων, η διάρκεια χρήσης τους, ο αριθμός των ενταφιασθέντων, το φύλο των νεκρών, ο πλούτος ή η ένδεια των ταφικών προσφορών και άλλα παρόμοια χαρακτηριστικά, σε συνδυασμό με τα στοιχεία της παράδοσης και του τελετουργικού συμβολισμού, αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό τις δοξασίες των κοινωνικών ομάδων της περιόδου καθορίζοντας παράλληλα και τις ταφικές πρακτικές τους. Τα σχετικά έθιμα και οι χώροι ταφής, άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, στις προχριστιανικές κοινωνίες συχνά λειτουργούσαν ως πεδία ανταγωνισμού και επίδειξης, ως δείκτες της κοινωνικής θέσης του νεκρού και της οικογένειάς του καθώς και ως χώροι αναδιαπραγμάτευσης ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων.

Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε αφενόςστις εγγενείς αδυναμίες των διαφόρων θεωρητικών σχημάτων προσέγγισης του ζητήματος αλλά και σε παράγοντες όπως οι μετα-αποθετικές διαδικασίες και οι διαφορές και ελλείψεις στην ανασκαφή και συλλογή δεδομένων και αφετέρου στον εντοπισμό τυχόν τοπικών παραλλαγών και κυρίως στις διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται κατά τη μελέτη του εξεταζόμενου υλικού της Ύστερης Χαλκοκρατίας. Το τελικό βήμα της παρούσας μελέτης αφορούσε στην περαιτέρω ένταξη των καταγεγραμμένων δεδομένων στην κοινωνική πραγματικότητα της ΥΕ Κεφαλονιάς, με σκοπό την ανασύσταση στοιχείων της κοινωνικής ιεραρχίας και της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στο νησί.

Ο κατάλογος του Κεφαλαίου 3 αφορά σε ταφικές θέσεις για τις οποίες αναλύθηκαν διεξοδικά οι εργασίες ανασκαφής και μελέτης τους κατά το παρελθόν. Οι θέσεις αυτές προέρχονται, ως επί το πλείστον, από τρεις μεγάλες γεωγραφικές ενότητες του νησιού.

Πιο συγκεκριμένα, από την περιοχή της Παλικής αναλύθηκαν οι θέσεις:

- Κοντογενάδα
- Οικόπεδα
- Παρισάτα
- Σκινέας/Βουνί/Κιμαριά

Από την περιοχή της Λειβαθούς αναλύθηκαν οι θέσεις:

- Διακάτα

- Κοκολάτα-Καγκέλισες
- Λακήθρα
- Μαζαρακάτα
- Μεταξάτα
- Προκοπάτα-Γέφυρα
- Ρίζα Αλαφώνος
- Σβορωνάτα-Αγία Πελαγία

Και από την περιοχή Ελειού-Πρόννων αναλύθηκαν οι θέσεις:

- Λιθάρια Πόρου
- Μαυράτα-Τριανταμόδι/Χαρεράτα
- Τζαννάτα-Μπόρζι

Σημειώνεται ότι στην περίπτωση της θέσης Μαυράτα-Τριανταμόδι, η έρευνα συμπεριέλαβε και πρωτότυπο υλικό μετά από σχετική άδεια που δόθηκε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κεφαλονιάς και το Υπουργείο Πολιτισμού.

Στο Κεφάλαιο 4 αναλύθηκαν αντίστοιχα οι ΥΕ θέσεις με οικιστικά κατάλοιπα από την Κεφαλονιά. Όπως φάνηκε από την εν λόγω εξέταση, στη συντριπτική πλειονότητά τους πρόκειται για θέσεις που εντοπίστηκαν τα τελευταία χρόνια από έρευνες επιφανείας ή άλλες έρευνες της τοπικής Εφορείας Αρχαιοτήτων. Επιπλέον, μερικές από τις θέσεις αυτές είτε δεν είχαν ερευνηθεί ποτέ είτε η ανασκαφή τους δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη μέχρι σήμερα.

Οι θέσεις που εξετάστηκαν είναι οι εξής:

- Σταροχώραφα Κραναίας
- Άγιοι Θεόδωροι-Βουνιάς (περιοχή Σάμης)
- Τζαννάτα-Ρίζα (θέση Κατσιβελάτα)
- Παλιά Στάνη-Προσφολικά (ΒΙΠΕ Αργοστολίου)
- Άγιος Γεώργιος Παρισάτων (περιοχή Παλικής)
- Κοκολάτα-Κουρουπάτα (μεταξύ Κραναίας και Λειβαθούς)
- Στοιχεία από την ακρόπολη της Κράνης (περιοχή Αργοστολίου)
- Οικισμός στην Πεσάδα της Λειβαθούς

Τα σχετικά στοιχεία των Κεφαλαίων 3 και 4 συνοδεύονταν από χάρτες, παραρτήματα, στοιχεία για τα ευρήματά τους καθώς και πλήρη βιβλιογραφία. Όπως έγινε σαφές από την εξέταση των Κεφαλαίων 3 και 4 της παρούσας μελέτης αλλά και από τα στοιχεία των Παραρτημάτων I και II, υπάρχει αρκετά μεγάλη δυσαναλογία μεταξύ των καταλοίπων των πρώιμων φάσεων της Υστεροελλαδικής περιόδου στο νησί και αυτών της ΥΕ III και κυρίως της ΥΕ IIIΓ περιόδου. Εξίσου λιγοστά δεδομένα εμφανίζουν οι όψιμες φάσεις της Εποχής του Χαλκού (δηλ. η Υπομυκηναϊκή φάση) και η ακόλουθη πρώιμη Πρωτογεωμετρική, επιβεβαιώνοντας κατά κάποιον τρόπο την είσοδο του νησιού στο κοινωνικό και πολιτισμικό φαινόμενο που έχει περιγραφεί κατά το παρελθόν ως «Σκοτεινοί Αιώνες» και χαρακτηρίζει σχεδόν συνολικά τον Ελλαδικό χώρο.

Στο Κεφάλαιο 5 πραγματοποιήθηκε μία σύνοψη των οικιστικών και ταφικών δεδομένων ανά φάση. Στόχος ήταν η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τις συνέχειες και ασυνέχειες σε ζητήματα όπως η κατοίκηση, τα ταφικά έθιμα και η γενικότερη κοινωνική συμπεριφορά των κατοίκων ώστε να ανιχνευθούν αντίστοιχες κοινωνικο-πολιτικές ζυμώσεις σε μια μακρά περίοδο που καλύπτει την Υστεροελλαδική (ΥΕ), την Υπομυκηναϊκή (ΥΜ) και πρώιμη Πρωτογεωμετρική περίοδο (ΠΓ).

Η μελέτη των τοπογραφικών δεδομένων στις επιμέρους φάσεις της Εποχής του Χαλκού και της μετάβασης στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου πραγματοποιήθηκε στην υποενότητα 5.1. Για καλύτερη κατανόηση και παρακολούθηση των διαχρονικών διαφοροποιήσεων, οι φάσεις είχαν ομαδοποιηθεί τεχνητά σε τέσσερις επιμέρους υποπεριόδους συνοδευόμενες από αντίστοιχους χάρτες.

Πρόκειται για:

1. Την ΜΕ III και ΥΕ I-II
2. Την ΥΕ IIIA και ΥΕ IIIB
3. Την ύστατη ΥΕ IIIB και το σύνολο της ΥΕ IIIΓ
4. Την Υπομυκηναϊκή και πρώιμη Πρωτογεωμετρική

Η σχετική ανάλυση έδειξε ότι κατά την ΜΕ και τις πρώιμες φάσεις της ΥΕ περιόδου οι γνώσεις μας είναι αρκετά περιορισμένες λόγω της ύπαρξης μικρού αριθμού εντοπισμένων και ερευνημένων ταφικών και οικιστικών θέσεων. Στην όψιμη ΜΕ περίοδο τοποθετείται η σημαντική ταφική θέση στα Κοκολάτα-Καγκέλισες, πιθανότατα συνδεόμενη με τον ήδη υπάρχοντα οικισμό στη γειτονική θέση

Κοκολάτα-Κουρουπάτα. Παρόλο που η ύπαρξη ΜΕ τύμβου στις Καγκέλισες έχει αμφισβητηθεί, γεγονός παραμένει ότι στην περιοχή αυτή υπάρχει σημαντικό ΜΕ υλικό από τους κιβωτιόσχημους τάφους Β', Β'', Δ, Ε, Ζ και Η. Στην ίδια φάση πρέπει να τοποθετηθεί και η πεταλόσχημη κατασκευή Θ καθώς ο τύπος έχει παράλληλα από άλλα μέρη του νησιού. Πιο συγκεκριμένα, πεταλόσχημες κατασκευές μαρτυρούνται στα Οικόπεδα Παλικής αλλά και πιο πρόσφατα σε γειτονική θέση του οικισμού των Τζαννάτων-Ρίζας. Οι τελευταίες κατασκευές, αν και καταγεγραμμένες, παραμένουν μη ερευνημένες.

Η πλέον πρόσφατη και άκρως ενδιαφέρουσα προσθήκη στις πρώιμες φάσεις της ΥΕ περιόδου είναι η θέση των Τζαννάτων-Ρίζας. Αν και παραμένει μόνο προκαταρκτικά δημοσιευμένη και η μελέτη της είναι σε εξέλιξη, επιβεβαιωμένη είναι η παρουσία όψιμης ΜΕ-πρώιμης ΥΕ κεραμικής από δυο αποθέτες που εντοπίστηκαν κάτω από τα αψιδωτά κτίσματα. Κατά τα άλλα, τα λιγοστά ΜΕ όστρακα από τις έρευνες στην ακρόπολη της Κράνης δεν είναι αρκετά για να επιβεβαιωθεί ΜΕ και ΥΕ I-II δραστηριότητα στην περιοχή και το ίδιο ισχύει για τις προβληματικές ταφικές κατασκευές στη Ρίζα Αλαφώνος τη φύση των οποίων αμφισβήτησε και ο Μαρινάτος.

Συνοψίζοντας, τα δεδομένα για την ΜΕ-πρώιμη ΥΕ περίοδο στο νησί αν και λιγοστά, δείχνουν μία συγκέντρωση της κατοίκησης σε περιοχές που θα εξελιχθούν στις πλέον πυκνοκατοικημένες θέσεις της μυκηναϊκής περιόδου και ακολούθως στα βασίλεια των Ιστορικών Χρόνων. Οι θέσεις αυτές είναι η περιοχή της Κραναίας-Λειβαθούς, η κεντρική περιοχή της Παλικής και η περιοχή των Τζαννάτων. Από την άλλη, είναι εξαιρετικά ριψοκίνδυνο να μιλήσει κανείς για πρώιμους κοινωνικο-πολιτικούς σχηματισμούς σε αυτές τις περιοχές μέσω των παραπάνω ισχνών δεδομένων. Η κατοίκηση σε κόμμες, η οργάνωση σε γένη/φατρίες και η κλειστή αγροτοκτηνοτροφική οικονομία είναι οι πλέον πιθανές μορφές κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης, χωρίς να αποκλείεται κάποια σταθερή ανταλλακτική επαφή με γειτονικές περιοχές (Πελοπόννησος-Στερεά Ελλάδα) ή και πιο απομακρυσμένες (π.χ. ΒΔ Ελλάδα).

Σημαντική εξέλιξη της επόμενης φάσης (ΥΕ IIIA-IIIΒ περίοδος) είναι η εμφάνιση τόσο των θαλαμοειδών όσο και των θολωτών ταφικών κατασκευών στο νησί, φανερόντας την αυξανόμενη επαφή της Κεφαλονιάς με τον Μυκηναϊκό κόσμο και κυρίως με την δυτική Πελοπόννησο από όπου πιθανότατα έφθασαν οι συγκεκριμένοι τύποι τάφου. Θαλαμοειδείς τάφοι εντοπίζονται ήδη από την ΥΕ IIIA περίοδο σε πολλά σημεία της Κεφαλονιάς όπως στα νεκροταφεία των Μαζαρακάτων

(Τάφος Α), της Λακήθρας (Τάφος Δ) και των Μεταξάτων (Τάφος Β και ΣΤ), καθώς και στα Προκοπάτα. Νέοι τάφοι αυτού του τύπου συνεχίζουν να κτίζονται κατά την ΥΕ ΙΙΒ φάση στις ίδιες θέσεις (π.χ. Μαζαρακάτα: Τάφοι Β, Γ και Ε· Λακήθρα: Τάφος Γ). Εξάλλου, την ίδια περίοδο κάνουν την εμφάνισή τους και μικρού μεγέθους θολωτοί τάφοι όπως τα δύο παραδείγματα των Κοκολάτων αλλά και ο πιθανολογούμενος πρώτος θολωτός τάφος στα Τζαννάτα-Μπόρζι.

Τα οικιστικά δεδομένα είναι ισχνά σε αυτή την φάση. Ο ανασκαφέας των Τζαννάτων-Ρίζας σε προκαταρκτικές εκθέσεις του αναφέρει ότι τα ανηδωτά κτίσματα καταστράφηκαν κάποια στιγμή πριν το πέρας της ΥΕ ΙΙΒ. Αν ισχύει κάτι τέτοιο, δεν θα μπορούσε να αποκλεισθεί η σύνδεση με τις ευρύτερες ταραχές του όψιμου 13ου αιώνα, αν και χρειάζονται πολύ περισσότερα δεδομένα για να επιβεβαιωθεί αυτή η πρόταση.

Οι παραπάνω ενδείξεις μαρτυρούν σαφώς την εντατικοποίηση των επαφών με περιοχές εκτός της Κεφαλονιάς και ενδεχομένως την ενεργή συμμετοχή στα ανερχόμενα ανταλλακτικά δίκτυα της Αδριατικής. Η στρατηγική θέση του νησιού θα έπαιξε σίγουρα ρόλο στη χρήση του ως υπερπόντιου σταθμού ή ακόμη και ως μεσάζοντα μεταξύ του Ελλαδικού χώρου και της Ιταλίας-Σικελίας (πιθανότατα από εμπόρους ελεγχόμενους από τα ανάκτορα της Αργολίδας ή και της Πύλου). Μάρτυρας αυτών είναι η αυξανόμενη παρουσία εξωτικών μικροαντικειμένων καθώς και λεπτότεχνης μυκηναϊκής κεραμικής στους τάφους του νησιού. Επιπλέον, η εύρεση σφραγιδόλιθων τόσο στα Κοκολάτα όσο και στα Τζαννάτα δεν αποκλείουν την σταδιακή ένταξη κοινωνικών ομάδων του νησιού στα ανακτορικά οικονομικά δίκτυα. Η εμφάνιση πρώιμων μορφών ανισοτήτων, όπως περιγράφηκε για τα Κοκολάτα, μαρτυρά τις παραπάνω εξελίξεις.

Οι εκτεταμένες καταστροφές και ταραχές που παρατηρούνται στο σύνολο του νότιου Ελλαδικού χώρου και σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο, σίγουρα δεν άφησαν ανεπηρέαστη την Κεφαλονιά κατά την όψιμη ΥΕ ΙΙΒ περίοδο. Άμεσες ενδείξεις καταστροφής, όπως αυτή που πιθανολογείται για τα Τζαννάτα-Ρίζα, δεν μπορούν να αποκλεισθούν. Ωστόσο, η ευρεία κοινωνική αναδιάρθρωση στο νησί κατά την ΥΕ ΙΙΓ περίοδο είναι κυρίως ορατή εμμέσως από διαφοροποιήσεις στον υλικό πολιτισμό και στην τοπογραφία του νησιού. Πιο συγκεκριμένα, σε όλη την διάρκεια του 12ου αιώνα π.Χ., η Κεφαλονιά γνωρίζει σημαντική άνθηση με ενδείξεις πυκνής κατοίκησης και ιδιαίτερη δραστηριότητα στα εμπορικά δίκτυα της Αδριατικής και ενδεχομένως της Ανατολικής Μεσογείου.

Στα ήδη υπάρχοντα νεκροταφεία οι ταφικές κατασκευές πολλαπλασιάζονται, ενώ δημιουργούνται και νέες οικιστικές και ταφικές θέσεις (π.χ. Διακάτα). Η εικόνα αυτή δείχνει σημαντική αυξητική τάση του πληθυσμού, ακόμη ένα δείγμα ευμάρειας και κοινωνικής ασφάλειας. Στα Μαζαρακάτα κατασκευάζονται τουλάχιστον 12 νέοι τάφοι (Δ, Ζ, Η, Θ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν, Ξ, Ο, Π) και χρησιμοποιούνται παράλληλα με ορισμένους παλαιότερους, η χρήση των οποίων δεν διακόπτεται (π.χ. Τάφοι Α και Γ). Ίδια εικόνα παρατηρείται και στη Λακήθρα με την κατασκευή δύο νέων τάφων (Α και Β) και την συνέχιση της χρήσης του Τάφου Δ, αλλά και στα Μεταξάτα όπου εκτός από τους παλαιούς Τάφους Β και ΣΤ χρησιμοποιούνται τώρα και αρκετοί νέοι (Τάφοι Α, Γ, Δ, Ε). Στα Κοκολάτα, παρά τη συγκεκριμένη εικόνα, οι περισσότεροι μελετητές κλίνουν στην άποψη της συνέχισης της χρήσης του χώρου και το ίδιο φαίνεται ότι ισχύει και για τα Οικόπεδα της Παλικής.

Στην Παλική, πάντως, παράλληλα με τα Οικόπεδα, παρατηρείται ο πολλαπλασιασμός των θέσεων στο κεντρικό τμήμα της χερσονήσου, γεγονός που δημιουργεί παρόμοια εικόνα με αυτή των διάσπαρτων μικρών οικισμών και νεκροταφείων της Κραναίας και Λειβαθούς. Πιο συγκεκριμένα, στην Παλική εμφανίζονται αρκετοί νέοι θαλαμοειδείς τάφοι στα Παρισάτα, την Κοντογενάδα και στη λοφώδη περιοχή του Σκινέα (Σκινιώτικο βουνί, Κιμαριά κ.ά.).

Στη νοτιοανατολική Κεφαλονιά κατασκευάζεται ο θολωτός τάφος των Μαυράτων και ανοικοδομείται (σύμφωνα με τον ανασκαφέα του) ο τάφος των Τζαννάτων (Μπόρζι) αποκτώντας μνημειώδεις διαστάσεις. Η σημασία αυτής της ανακατασκευής κατά την συγκεκριμένη περίοδο και η σύνδεσή της με την αναδιαπραγμάτευση τοπικών και ευρύτερων συλλογικών ταυτοτήτων συζητείται εκτενώς στο Κεφάλαιο 6 της μελέτης. Σημαντικό κατά τα άλλα είναι το γεγονός ότι παρά τις αλλαγές στις ταφικές συνήθειες στην ηπειρωτική ενδοχώρα, στην Κεφαλονιά συνεχίζουν να οικοδομούνται θολωτά μνημεία, αν και αρκετά μικρότερα σε σύγκριση με αυτά της ακμής του Μυκηναϊκού πολιτισμού.

Προς την πυκνή κατοίκηση κλίνουν και τα στοιχεία από τις οικιστικές θέσεις της περιόδου. Αν και εξαιρετικά σπάνιες, οι λιγοστές θέσεις που έχουν ερευνηθεί δείχνουν ξανά μία αύξηση στην ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο (π.χ. Σταροχώραφα, Άγιοι Θεόδωροι-Βουνιάς, Παλιά Στάνη-Προσφολέικα, Κοκολάτα Κουρουπάτα κ.ά.). Συνολικά τα παραπάνω δεδομένα οδηγούν στο συμπέρασμα της συγκέντρωσης του πληθυσμού στις εύφορες πεδιάδες της Παλικής, Κραναίας-Λειβαθούς, Μαυράτων, Τζαννάτων και Σάμης, γεγονός που υποδεικνύει την έναρξη των ζυμώσεων που θα

οδηγήσουν μετά τον 8ο αιώνα στη δημιουργία της Τετράπολης της Κεφαλονιάς, δηλαδή των Πόλεων-Κρατών της Σάμης, Πάλης, Πρόννων και Κράνης.

Η είσοδος στον 11ο και κυρίως στον 10ο αιώνα π.Χ. (δηλαδή κατά την Υπομυκηναϊκή και πρώιμη Πρωτογεωμετρική φάση) χαρακτηρίζεται από αρκετές πολιτισμικές τομές στην Κεφαλονιά, όπως άλλωστε και στον υπόλοιπο Αιγαιακό κόσμο. Η πρόσκαιρη ακμή του 12ου αιώνα π.Χ. ακολουθείται από έντονη εσωστρέφεια, ενδεχομένως ως απόρροια των ανακατατάξεων που υφίστανται πολλές κοινωνίες στον Ελλαδικό χώρο. Τα λιγοστά δεδομένα που έχουν εντοπισθεί στο νησί αυτή την περίοδο δείχνουν μία εικόνα ρήξης με το παρελθόν. Τα περισσότερα νεκροταφεία που άκμασαν σε όλη την ΥΕ ΙΙΙ περίοδο εγκαταλείπονται, γεγονός που φανερώνει το μέγεθος της κοινωνικής αναδιοργάνωσης που συντελείται.

Παρόλ'αυτά, σε κάποιους μεμονωμένους τάφους παρατηρείται μία σχετική συνέχεια καθώς ΥΜ αγγεία έχουν αναγνωρισθεί μεταξύ των ευρημάτων τους. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η περίπτωση των Τάφων Δ και ΣΤ στα Μεταξάτα, του Τάφου Δ στη Λακήθρα και του θολωτού τάφου των Μαυράτων. Πιθανώς ΥΜ φάσης είναι και το υλικό του οστεοφυλάκιου στα Μαυράτα-Χαρεράτα, ενώ υπάρχει και ο κιβωτιόσχημος τάφος στον Καραβόμυλο Σάμης. Επιπλέον, στην ΥΜ περίοδο χρονολογείται από ορισμένους μελετητές και το υλικό των Διακάτων. Παρά τη χρήση παλαιότερων ταφικών μνημείων, τόσο σε αυτά όσο και στα λιγοστά νέα (π.χ. Καραβόμυλος) διαφαίνεται η σταδιακή επικράτηση των ατομικών τάφων. Το γεγονός αυτό απεικονίζει μια σημαντική ιδεολογική και κοινωνική αλλαγή καθώς η συλλογικότητα και ο τονισμός του κύρους της οικογένειας/φατριάς δίνουν πλέον τη θέση τους στην ανάδειξη της ατομικότητας, ίσως απόρροια και της ύπαρξης πληθυσμών που δεν συνδέονται απαραίτητα με τα ταφικά μνημεία της Ύστερης Χαλκοκρατίας.

Από την πρώιμη ΙΙΙ φάση υπάρχουν στοιχεία για τουλάχιστον μία ταφή στα Τζαννάτα-Μπόρζι. Επίσης, ΙΙΙ αγγεία, τα οποία συζητούνται εκτενώς στο Κεφάλαιο 6, έχουν εντοπισθεί στα Μαυράτα-Τριανταμόδι και ενδεχομένως στα Μεταξάτα. Τα οικιστικά δεδομένα της περιόδου είναι εντελώς άγνωστα έως σήμερα.

Στην Υποενότητα 5.2 έγινε μία σύνοψη και συζήτηση των ταφικών δεδομένων με την σημαντική προσθήκη νέων στοιχείων που προέκυψαν από ανασκαφικές εργασίες και ερευνητικά προγράμματα της τελευταίας εικοσαετίας.

Με βάση την ανάλυση που είχε προηγηθεί στο Κεφάλαιο 3 φάνηκε ότι υπάρχουν τουλάχιστον 15 επιβεβαιωμένες και ανεσκαμμένες ταφικές θέσεις στο νησί της Κεφαλονιάς. Οι θέσεις αυτές αντιστοιχούν σε περισσότερους από 58 τάφους διαφόρων τύπων καθώς και άλλες σχετικές κατασκευές (π.χ. οστεοφυλάκια). Όλες οι ταφές εντάσσονται σε έναν χρονολογικό ορίζοντα που καλύπτει το τέλος της Μεσοελλαδικής περιόδου (ΜΕ ΙΙΙ) και τη μετάβαση στην Εποχή του Σιδήρου (Υπομυκηναϊκή και Πρωτογεωμετρική φάση). Ωστόσο, όπως προκύπτει καθαρά από τα δεδομένα, η συντριπτική πλειονότητα των σωζόμενων δεδομένων ανήκει στην ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο.

Η γενική εικόνα των ταφικών πρακτικών στην Κεφαλονιά δίνει τη ναίσθηση της συνέχειας μεταξύ της κορύφωσης του Μυκηναϊκού πολιτισμού (δηλ. την Ανακτορική φάση μεταξύ της ΥΕ ΙΙΙΑ-ΙΙΙΒ) και της μετανεκτορικής περιόδου (ΥΕ ΙΙΙΓ). Οι ΥΕ κοινότητες στην Κεφαλονιά φαίνεται ότι διαμόρφωσαν μία τοπική παράδοση, η οποία είναι σε μεγάλο βαθμό συμβατή με αυτή των γειτονικών περιοχών όπως για παράδειγμα η Ζάκυνθος, η Αιτωλία, η Ηλεία, η Αχαΐα, η Μεσσηνία, η Λακωνία και άλλες. Οι πολιτισμικές ομοιότητες που παρουσιάζονται σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής μεταξύ των παραπάνω περιοχών, οδήγησαν μάλιστα στο παρελθόν στη διατύπωση της θεωρίας περί ύπαρξης μιας «πολιτισμικής κοινής» στη Δυτική Ελλάδα.

Μία τυπική ταφική θέση της ΥΕ ΙΙΙ περιόδου στην Κεφαλονιά αποτελείται από θαλαμοειδείς τάφους διατεταγμένους σε συστάδες. Παραδείγματος χάριν, στα Μαζαρακάτα όπου βρίσκεται το μεγαλύτερο νεκροταφείο των Ιονίων Νήσων, υπάρχουν 17 ανεσκαμμένοι θαλαμοειδείς τάφοι. Συστάδες εξικαιτεσσάρων θαλαμοειδών τάφων εντοπίζονται στα Μεταξάτα και στη Λακήθρα αντιστοίχως. Υπάρχουν, πάντως, και μερικές περιπτώσεις απομονωμένων παραδειγμάτων θαλαμοειδών τάφων όπως αυτός στη θέση Προκοπάτα-Γέφυρα.

Παράλληλα, το ταφικό τοπίο του νησιού χαρακτηρίζεται και από την ύπαρξη ορισμένων θολωτών τάφων. Τουλάχιστον 6-7 παραδείγματα έχουν εντοπισθεί, κυρίως στο νότιο και νοτιοανατολικό τμήμα της Κεφαλονιάς. Συχνά οι τάφοι αυτοί αποτελούν μέρος οργανωμένων νεκροταφείων όπως το παράδειγμα του κατεστραμμένου σήμερα θολωτού τάφου των Μαζαρακάτων και τα αντίστοιχα στη θέση Κοκολάτα-Καγκέλισσες. Άλλες φορές πάλι, εντοπίζονται μεμονωμένα παραδείγματα θολωτών τάφων όπως αυτός στα Μαυράτα-

Τριανταμόδι, στα Τζαννάτα-Μπόρζι, τη Ρίζα Αλαφόνος και την αινιγματική περίπτωση στα Λιθάρια ή Λιθαριά για την οποία η ακριβής φύση της κατασκευής συζητείται ακόμα.

Μετηνεξαίρεση του μεγάλου θολωτού τάφου στα Τζαννάτα με διάμετρο 6,8 μ., όλοι οι υπόλοιποι είναι αρκετά μικροί (μεταξύ 2,9-4 μ.) και θυμίζουν αντίστοιχες ταφικές κατασκευές στη Ζάκυνθο και κυρίως τη Μεσσηνία.

Η μοναδική περίπτωση της θέσης Κοκολάτα-Καγκέλισσες χρήζει περαιτέρω συζήτησης. Όπως σημειώθηκε ήδη,

το συγκεκριμένο νεκροταφείο περιλαμβάνει δύο μικρού μεγέθους θολωτούς τάφους σε συνδυασμό με απροσδιόριστου αριθμού απλούς λακκοειδείς τάφους. Γενικά, πρέπει να σημειωθεί ότι οι οργανωμένοι ταφικοί χώροι που δεν περιλαμβάνουν θαλαμοειδείς τάφους σπανίζουν στα Ιόνια νησιά.

Το παράδειγμα των Κοκολάτων θα μπορούσε να συγκριθεί με αυτό της θέσης Καμπίστη Ζάκυνθο, αν και η τελευταία περιλαμβάνει αποκλειστικά απλούς ταφικούς λάκκους. Ακόμη ένα πιθανό παράλληλο αποτελεί η θέση στα Οικόπεδα Παλικής, παρόλο που τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που ήρθαν στο φως εκεί είναι αρκετά διαταραγμένα για να εξαχθούν ασφαλείς πληροφορίες.

Όλες οι ανασκαμμένες ταφικές θέσεις στην ΥΕΚεφαλονιά αλλά και την Ζάκυνθο εμφανίζουν παρόμοια χαρακτηριστικά όσον αφορά στα έθιμα ενταφιασμού, ανεξαρτήτως τυπολογίας τάφου ή χρονολόγησης. Επαναλαμβανόμενοι ενταφιασμοί πραγματοποιούνταν σε ορθογώνιους ή ελλειπτικής κάτοψης λάκκους οι οποίοι είτε λαξεύονταν εντός των θαλαμοειδών και θολωτών τάφων είτε εντοπίζονται ως ανεξάρτητοι ατομικοί λακκοειδείς. Οι νεκροί συνοδεύονταν από ποικίλα χαρακτηριστικά, κυρίως κεραμική (λεπτότεχνη τροχήλατη μυκηναϊκή ή εντόπια χειροποίητη-χονδροειδής), αντικείμενα προσωπικού στολισμού (π.χ. χρυσά/αργυρά κοσμήματα όπως δακτυλίδια, περιδέραια, πόρπες κ.ά.), λίθινα ή και πήλινα κομβία, διάφορα χάλκινα αντικείμενα (όπλα, εργαλεία κ.ά.) και μεγάλες ποσότητες ψήφων/χανδρών κατασκευασμένων από διάφορες πρώτες ύλες (π.χ. ημιπολύτιμοι λίθοι, ήλεκτρο, φαγεντιανή, υαλόμαζα κ.ά.). Η πλειονότητα των τάφων χρησιμοποιήθηκε για διαδοχικές ταφές, γεγονός που φανερώνει ενδεχόμενη κοινωνική οργάνωση κατά γέννημα και όχι τάσεις ανάδειξης της ατομικότητας ή κοινωνικά ανερχόμενες ομάδες συνδεδεμένες με κάποια παγιωμένη ιεραρχία. Μοναδική σίωσα εξαίρεση αποτελεί η πλούσια κεντρική ταφή στα Τζαννάτα-Μπόρζι.

Το μέγεθος του θολωτού τάφου καθώς και οι μεγάλες ποσότητες κτερισμάτων στις οποίες συμπεριλαμβάνονται αντικείμενα υψηλής συμβολικής και ιδεολογικής σημασίας (π.χ. μικρογραφικά χρυσά κέρατα, μικρογραφικός χρυσός διπλός πέλεκυς κ.ά., υποδεικνύουν τον ενταφιασμό ενός εξαιρετικά σημαντικού ατόμου, πιθανώς της ανώτατης κοινωνικά θέσης στον σιδήστο στο ΝΑ τμήμα της Κεφαλονιάς.

Τέλος στο Κεφάλαιο 6 συζητήθηκε μία σειρά ζητημάτων που συνδέονται άμεσα με την κοινωνικο-πολιτική κατάσταση στην Κεφαλονιά, την αναδιαπραγμάτευση ταυτοτήτων και τις στρατηγικές εκμετάλλευσης της μνήμης και πολιτισμικής μετάδοσης.

Το πλούσιο αρχαιολογικό υλικό, προερχόμενο κυρίως από τα φιλικά σύνολα της ΥΕΚ Κεφαλονιάς, φανερώνει αρκετές περιπτώσεις κοινωνικής επίδειξης και αναδιαπραγμάτευσης κοινωνικών και ατομικών ταυτοτήτων κατά την μυκηναϊκή περίοδο αλλά και τις φάσεις που ακολουθούν (ΥΜ-ΠΓ).

Το ταφικό τοπίο της Κεφαλονιάς κυριαρχείται από μία σειρά ευδιάκριτων μνημειακών κατασκευών (θολωτοί τάφοι και συστάδες θαλαμοειδών τάφων), οι οποίες σηματοδοτούν τον συμβολικό διαχωρισμό του χώρου των νεκρών από αυτούς των ζωντανών. Παράλληλα, όμως, αποτελούν και μία ξεκάθαρη δήλωση των κοινωνικών ορίων κάθε κοινότητας. Το γεγονός ότι τα φιλικά κατασκευές χρησιμοποιήθηκαν επανειλημμένα και μάλιστα για πολλές γενιές, υποδηλώνει τη διαχρονική σύνδεση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων με τα νεκροταφεία και τους τάφους τους. Το τελευταίο αποτελεί σαφή δείκτη μιας παγιωμένης συλλογικής ταυτότητας και κοινωνικο-πολιτικής σταθερότητας, αντικατοπτρίζοντας παράλληλα τις υπάρχουσες διαδικασίες κοινωνικής αναπαραγωγής. Συντοίχα άλλως, η διαχρονική χρήση συγκεκριμένων τάφων από μία ομάδα ανθρώπων σχετίζεται με την απόπειρα νομιμοποίησης της παρουσίας τους στην περιοχή και την παγίωση των δικαιωμάτων που πηγάζουν από τους προγόνους τους.

Οι πρακτικές της ταφικής αρχιτεκτονικής και των ταφικών εθίμων δείχνουν ότι εν πολλοίς επρόκειτο για παγιωμένες παραδόσεις στο νησί. Η σημασία των ταφικών εθίμων, μάλιστα, αποκαλύπτεται περαιτέρω από την ειδική φροντίδα που δινόταν στην κατασκευή των τάφων αλλά και στη χρήση τους για συνεχόμενες ταφές. Πράγματι, όπως έχει συχνά διατυπωθεί από διάφορους μελετητές, οι ταφικές κατασκευές

δημιουργούνταν από ειδικευμένους τεχνίτες, ενδεχομένως προερχόμενους από την Ηπειρωτική

Ελλάδα. Οι πρακτικές κοινωνικής επίδειξης και δήλωσης του κύρους είναι σαφέστατα ορατάς από τα σχετικά πλούσια κτερίσματα, παρόλο που οι περιπτώσεις εύρεσης μη διαταραγμένων και ασύλητων τάφων είναι λίγες. Σε μιά από αυτές, πάντως, δηλαδή στη Λακκήθρα, οι τέσσερις ανασκαμμένοι τάφοι απέδωσαν περισσότερα από 300 ολόκληρα

πήλινα αγγεία και πλήθος άλλων μεταλλικών ευρημάτων, πολλά από τα οποία ήταν χρυσά και χάλκινα,

αντικατοπτρίζοντας την πραγματική εικόνα που θα εμφανίζαν οι θαλαμοειδείς τάφοι που χρησιμοποιούνταν για πολλές γενιές. Όπως γίνεται προφανές, οι ΥΕ κοιότητες της Κεφαλονιάς δεν δίσταζαν να αφαιρέσουν από την κυκλοφορία αρκετά πολύτιμα αντικείμενα (π.χ. ξίφη, χάνδρες από ήλεκτρο, σφραγιδόλιθους, χρυσά κοσμήματα κ.ά.) αποσκοπώντας αφενός στο να τιμήσουν τον νεκρό και κυρίως στην απόκτηση γοήτρου από την ηθελημένη απώλεια ή και καταστροφή αγαθών υψηλής συμβολικής και πραγματικής αξίας. Η πράξη αυτή είναι εξαιρετικά σημαντική εντός των αποκαλούμενων «ενσωματωμένων πρακτικών πολιτισμικής μετάδοσης» που αποσκοπούν στην πολιτισμική και κοινωνική αναπαραγωγή των κοινοτήτων και κοινωνικών ομάδων γενικότερα.

Τα τυπικά ταφικά σύνολα περιείχαν κεραμική συγκεκριμένης τυπολογίας, η ακριβής χρήση της οποίας, πάντως, είναι ακόμη υπό συζήτηση. Οι περισσότεροι μελετητές συγκλίνουν προς την άποψη ότι οι μεγάλοι κρατήρες, οι αμφοροειδείς κρατήρες, οι αμφορείς, οι κύλικες και οι σκύφοι σχετίζονταν με πρακτικές συμβολικής κατανάλωσης ποτού. Μοναδικής σημασίας παράδειγμα, είναι η περίπτωση του Τάφου 1 στα Διακάτα, όπου ένας νεκρός βρέθηκε με μία κύλικα να αγγίζει ακόμη τα χείλη του, όπως σημειώνει ο ανασκαφέας. Στα ευρήματα από τον ίδιο τάφο περιλαμβάνονται και μερικοί από τους πλέον χαρακτηριστικούς κρατήρες και σκύφους τοπικής παραγωγής. Επιπρόσθετα, σημαντικός αριθμός μικρότερου μεγέθους αγγείων κλειστού σχήματος για μετάγγιση υγρών (π.χ. διαφόρων ειδών πρόχοι, αλάβαστρα, ψευδόστομοι αμφορείς κ.ά.) έχουν εντοπισθεί σε όλους τους τάφους της Κεφαλονιάς. Τα συγκεκριμένα αγγεία, πιθανώς σχετιζόμενα με αρωματικά έλαια ή παρόμοια αναλώσιμα προϊόντα, είχαν προφανώς σχέση με το τυπικό του ενταφιασμού ή έστω με τα αγαθά που συνόδευαν τον νεκρό ως κτερίσματα.

Από την συζήτηση που προηγήθηκε και αφορά στην επαναλαμβανόμενη χρήση των τάφων, το παγιωμένο τελετουργικό και τα οικίλα και πλούσια χαρακτηριστικά, γίνεται προφανές ότι ήδη από την ΥΕ IIIA περίοδο, οι ταφικοί χώροι και τα ταφικά σύνολα γενικότερα είχαν σημαντική θέση στην ζωή των κατοίκων της Κεφαλονιάς, λειτουργώντας τόσο ως χώροι κοινωνικής επίδειξης όσο και ως σημεία αναφοράς στο άμεσο περιβάλλον των κοινοτήτων (σε τοπικό αλλά και υπερτοπικό επίπεδο) αλλά και συμβολικά όρια των κοινοτήτων στις οποίες ανήκαν. Ουσιαστικά, το ταφικό τελετουργικό και οι συναφείς με αυτό δραστηριότητες συνδέονταν με την συνεχή παναδιαπραγμάτευση ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Από την άποψη αυτή, είναι σημαντικό να τονισθεί η γενική συνέχεια που παρατηρείται στα ταφικά έθιμα από την ανακτορική στην μετανακτορική φάση της μυκηναϊκής περιόδου, γεγονός που παρατηρήθηκε και στην γειτονική Αχαΐα. Πράγματι, η τυπολογία των τάφων αλλά και η ιδιαιθέρηση των νεκροταφείων δεν εμφανίζει διαφοροποίηση στην Κεφαλονιά, ενώ η ίδια διαπίστωση ισχύει και για τα γενικότερα ταφικά έθιμα του νησιού μεταξύ ταφικών συνόλων της ΥΕ II-III B και ΥΕ III Γ περιόδου. Επιπρόσθετα, η εμφάνιση ορθογώνιας κάτοψης θάλαμοι δών τάφων προκαθορισμένου σχεδίου και μεγέθους αποκαλύπτει τον αξιοσημείωτο βαθμό πολιτισμικής σταθερότητας μεταξύ των δύο περιόδων.

Η εικόνα της κοινωνικο-πολιτικής σταθερότητας στην Κεφαλονιά είναι εν μέρει ασύμβατη με μία μεγάλη εισροή πληθυσμού από την Ηπειρωτική Ελλάδα μετά την καταστροφή των μυκηναϊκών ανακτόρων, γεγονός που όπως υποστηρίχθηκε στο παρελθόν άλλαξε την κοινωνική πραγματικότητα στο νησί. Ο διαθέσιμος ενδείξεις φανερόνουν την ύπαρξη τοπικών ιεραρχιών οικισμών (“settlement hierarchies”) με ένα ή περισσότερα κέντρα (π.χ. τα Τζαννάτα και ίσως τα Κοκολάτα) να είναι ιδιαίτερα ισχυρά και να κατέχουν σημαντική θέση κατά την ΥΕ III A-B περίοδο. Το γεγονός της εύρεσης αρκετών σφραγιδόλιθων στις δύο προαναφερθείσες θέσεις είναι ενδεικτικό πιθανής σύνδεσής τους με ανακτορικά κέντρα της Ηπειρωτικής Ελλάδας ή τουλάχιστον της ύπαρξης μιας μορφής έμμεσης συμμετοχής στην ανακτορική οικονομία, αν και περισσότερα στοιχεία είναι αναγκαία για να υποστηρίξουν αυτό το σενάριο. Εντούτοις, κατά την ΥΕ III Γ φάση, φαίνεται ότι η πρωτοκαθεδρία αυτών των ηπειρωτικών κέντρων αντικαταστάθηκε από ανερχ

όμενες τοπικές ομάδες εξουσίας (elites) ή τοπικών αρχηγών ισχυρών οίκων, οι οποίοι ενδυνάμωσαν τη θέση τους μέσω της ενεργής συμμετοχής στα ανταλλακτικά δίκτυα και τις ανανεωμένες διακοινοτικές και διεθνείς επαφές, εκμεταλλεόμενοι, προφανώς, το πολιτικό κενό που προέκυψε μετά την πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων.

Οι ανερχόμενες «ελίτ» της Κεφαλονιάς και άλλων περιοχών επιχείρησαν, κατά τα φαινόμενα, να επιβεβαιώσουν την ανώτερη κοινωνικά θέση τους μέσω της εκμετάλλευσης ιδεολογικών συμβόλων τα οποία παλαιότερα βρίσκονταν υπό τον αποκλειστικό έλεγχο των ανακτορικών κέντρων. Η Eder, μάλιστα, συζητήσετο ενδεχόμενο ύπαρξης μίας ανερχόμενης μετανακτορικής κοινωνικής τάξης υποστηρίζοντας ακόμη ότι διάφορες τοπικές ομάδες εξουσίας ήταν υπεύθυνες για την συνεχιζόμενη σύνδεση συγκεκριμένων πολιτισμικών στοιχείων/πρακτικών με την κοινωνικο-πολιτική ανωτερότητα ακόμη και μέχρι το τέλος της Γεωμετρικής περιόδου. Συνεπώς, είναι πιθανό ότι αρκετές ΥΕ ΙΙΙΓ κοινωνικές ομάδες επιχείρησαν να εκμεταλλευτούν τις υπάρχουσες μνημειώδεις ταφικές κατασκευές με σκοπό είτε να νομιμοποιήσουν τη νέα κοινωνική ιεραρχία ή ακόμη και ως ένδειξη αντίστασης στις διαφοροποιούμενες σχέσεις εξουσίας. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί ότι οι συγκεκριμένες πρακτικές δεν εντοπίζονται μόνο στην Κεφαλονιά αλλά αποτελούν κοινό τόπο για πολλές περιοχές του Ελλαδικού χώρου, όπως φανερώνουν και αντίστοιχα παραδείγματα από τη Μεσσηνία.

Η αυξανόμενη βιβλιογραφία γύρω από το ζήτημα της κοινωνικής μνήμης και του παρελθόντος φανερώνει την σημασία τους στις διαδικασίες κοινωνικο-πολιτικής εξέλιξης. Κοινός τόπος σε όλες τις σχετικές μελέτες, είναι η επλεκτική χρήση του παρελθόντος από διάφορες κοινωνικές ομάδες με σκοπό τη δημιουργία παραδόσεων (“traditions”) καθώς και η εκμετάλλευση της πραγματικής ή κατασκευασμένης κληρονομιάς (“legacy”), ώστε να υποστηριχθούν παρόντα αφηγήματα σχετικά με την υπάρχουσα κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα.

Απώτερος στόχος είναι η δημιουργία συλλογικής συνείδησης μέσω στοιχείων που επιλέγει η κοινότητα να θυμάται και άλλων που επιλέγονται να ξεχαστούν. Η συντήρηση του αφηγήματος και η πολιτισμική/κοινωνική μετάδοσή του στις επόμενες γενιές πραγματοποιείται μέσω μηχανισμών ενσωμάτωσης και διάδοσης, όπως οι λατρείες εντός συμβολικά φορτισμένων χώρων (π.χ. ιερά, ταφικά μνημεία κ.ά.) και η ιδεολογική κατεύθυνση γενικότερα, τα θεσμοποιημένα τελετουργικά σε διάφορους

τομείς της ζωής (θρησκεία, ταφικά έθιμα κ.ά.) και ο ίδιος ο υλικός πολιτισμός που επιλέγει και αναπαράγει μία κοινότητα ή κοινωνική ομάδα. Όπως γίνεται σαφές, σε αυτές τις περιπτώσεις πρωτοστατούν οι ομάδες που κατέχουν την ανώτατη θέση στην ιεραρχία (elite), χωρίς, ωστόσο, αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και παράλληλα αφηγήματα ή διαφορετικές ερμηνείες γύρω από το παρελθόν από ανταγωνιζόμενες κοινωνικές ομάδες. Οι παραπάνω μηχανισμοί που περιγράφηκαν εντάχονται σε σαφέστατα ορατοί και στην Κεφαλονιά, όπως άλλωστε και σε κάθε κοινωνία, ιδιαίτερα όταν αυτή υφίσταται αλλαγές ή περνά μία μεταβατική φάση κοινωνικο-οικονομικής και πολιτικής μετεξέλιξης.

Μία από τις πλέον χαρακτηριστικές περιπτώσεις εκμετάλλευσης του παρελθόντος για συγκεκριμένους κοινωνικο-πολιτικούς σκοπούς προέρχεται από τη θέση Κοκολάτα-Καγκέλισσες. Όπως προαναφέρθηκε, πιθανολογείται η ύπαρξη και ταφικού τύμβου στη θέση αυτή, αν και το τελευταίο έχει αμφισβητηθεί έντονα από νεότερες έρευνες. Σε κάθε περίπτωση, κάποια στιγμή, πιθανότατα εντός της ΥΕΙΙΑ φάσης, δύο νέοι μικρού μεγέθους θολωτοί τάφοι κατασκευάστηκαν στο νεκροταφείο. Ακόμη πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι ο θολωτός Τάφος Β' κτίστηκε εν μέρει πάνω στον ΜΕ κιβωτιόσχημο τάφο Β'. Ανεξαρτήτως αν η θέση είχε εγκαταλειφθεί μετά ξύτης ΥΕΙ-ΥΕΙΙΑ1 περίοδου ή αν η χρήση του νεκροταφείου ήταν συνεχής μεταξύ της ΜΕ και ΥΕΙΙΑ φάσης, η προσθήκη δύο μνημειακών ταφικών κατασκευών υποδηλώνει συνειδητή ιδιοποίηση ενός πασίγνωστου σημείου αναφοράς στην περιοχή, πιθανότατα με σκοπό να υπογραμμισθεί μία πραγματική ή πλασματική σχέση με τα άτομα που βρίσκονταν θαμμένα στο νεκροταφείο. Ομοίως, η τυχαία ή ηθελημένη καταστροφή του υποκείμενου ΜΕ τάφου Β' απηχεί υπάρχουσες διαδικασίες λήθης.

Εξίσου σημαντική είναι και η περίπτωση στα Τζαννάτα-Μπόρζι, όπου ανασκάφηκε ο μεγαλύτερος θολωτός τάφος των Ιονίων νήσων. Ο ανασκαφέας υποστήριξε ότι η ύπαρξή της κατασκευής, πιθανώς χρονολογούμενη στην ΥΕΙΙΑΒ περίοδο, αντικατέστησε έναν πρωιμότερο και αρκετά μικρότερο θολωτό τάφο κτισμένο στην ΥΕΙΙΑΑ περίοδο. Το συγκεκριμένο οικοδομικό επεισόδιο θα μπορούσε να συνδεθεί με μία ακόμη σημαντική κατασκευή στην ίδια περιοχή, καθώς σύγχρονη με αυτό, κατά τα φαινόμενα, είναι και η κατασκευή ενός μνημειώδους δρόμου στον γειτονικό οικισμό των

Τζαννάτων-Ρίζας

(θέση

Κατσιβελάτα).

Οδρόμοσκήτσηκεστακατάλοιπαμίαςσειράςπαλαιότερωναψιδωτώνκτισμάτων, προκαταρκτικάχρονολογούμενωναπό τον ανασκαφέα τους μεταξύ της πρώιμης ΥΕ και ΥΕ ΙΙΒ περιόδου.Σύμφωναμετιςυπάρχουσεςενδείξεις, οΥΕδρόμοσδηγούσεστοανακατασκευασμένοθολωτότάφοόπου, εκτόςαπότηνπλούσιακεντρικήκαιορισμένεςακόμηταφές, οστά περίπου 72 ατόμων εντοπίσθηκαν και στο γειτονικό οστεοφυλάκιο απέναντι από την είσοδο του τάφου.Οσυγκεκριμένοςιεραρχικόςδιαχωρισμόςτωνενταφιασμώνανακαλείτοπαράδειγμα τωνΚοκολάτωνόπουκάποιαάτομα ήταν θαμμένα εντός των θολωτών και άλλα στους γειτονικούς απλούς λακκοειδείς τάφους.

Όπωςγίνεταιπροφανέςαπόταπαραπάνω,

στηνπερίπτωσητωνΤζαννάτωνυπάρχειμιασυνειδητήαπόπειραμίαςομάδαςανθρώπωνήκ αιόληστηςκοινότητας να υπογραμμίσουν τη σύνδεσή τους με το ταφικό σύνολο στη θέση

Μπόρζι.ΤοκίνητρογιαέναμεγαλεπήβολοοικοδομικόπρόγραμμασταΤζαννάταθαμπορού σεναπροέρχεταιαπότηνκατάρρευσητουμυκηναϊκούανακτορικούσυστήματος,καίάρατη συπάρχουσας κοινωνικο-πολιτικής κατάστασης,επακόλουθο της οποίας ήταν η προσπάθεια ορισμένων κοινωνικών ομάδων να συντηρήσουν την κοινωνική μνήμη με απώτερο στόχο την επιβεβαίωση ή την αναβάθμιση της θέσης τους.Εάνπράγματιιδύοκατασκευές

(δηλαδήτουμεγάλουθολωτούκαιτουδρόμουπουοδηγείσεαυτόν)

συνδέονταιμεταξύτους, θαμπορούσεναυποστηριχθεί η πραγματοποίηση ενός μεγάλου έργου στοχεύοντας στην επιβεβαίωση της κυριαρχίας μιας ομάδας εξουσίας σε τοπικό ή και ευρύτερο επίπεδο.Απότηνάλλη, ακόμηκιανοικατασκευέςαυτέςαπέχουνχρονικάμεταξύτους,

ομνημειακόςχαρακτήραςτουςπροϋποθέτειτηκινητοποίησηενόςμεγάλουαριθμούατόμ ωνκαίάρατηνυπαρξημίαςκοινώςαποδεκτήςπολιτικής εξουσίας στη συγκεκριμένη περιοχή.

Πρόκειταιουσιαστικάγιαέναχαρακτηριστικόπαράδειγμαυψηλούκύρουςκοινωνικήςομά δας, ηοποίαεπιχειρείτηνισχυροποίησήτηςμέσω της έμφασης που αποδίδει σε δικαιώματα που προκύπτουν από το παρελθόν και της ανάδειξης των δεσμών της με υπαρκτούς ή πλασματικούς προγόνους.

Περισσότεραίχνηκαπήλευσηςτουπαρελθόντοςκατά την περίοδο εντατικήςκοινωνικήςαναδιοργάνωσης της μετανεκτορικής φάσης, προέρχονται από

ΥΜ/ΠΓ θέσεις της Κεφαλονιάς. Σε γενικές γραμμές, τα λιγιστά ΥΜίχνη στον ήσφανερώνουν μία σχετική συνέχεια από την ΥΕΠΓ φάση, εφόσον οι ίδιοι ταφικοί χώροι βρίσκονταν ακόμη σε χρήση και δεν παρατηρείται κάποια διαφοροποίηση στο τοπικό τελετουργικό των ενταφιασμών. Η πραγματική πολιτισμική ρήξη με το παρελθόν έρχεται στην ΠΓ φάση όταν ορισμένα αιγιματικά στοιχεία εντοπίζονται σε προγενέστερους τάφους της μυκηναϊκής περιόδου. Στα Μαυράτα-Τριανταμόδι, δύο ΠΓ αγγεία αναγνωρίστηκαν εντός του κεραμικού υλικού της θέσης. Το ένα από αυτά, μία ωειδής οπισθόμητη πρόχους βρέθηκε κατά χώραν σε ρηχή κοιλάδα δίπλα στην είσοδο του τάφου. Το στοιχείο αυτό δεν έχει παράλληλο σε προηγούμενους ενταφιασμούς σε μυκηναϊκούς τάφους του νησιού. Σύμφωνα με τον Μόσχο, μάλιστα, υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις στην Αχαΐα που επιβεβαιώνουν την ίδια πρακτική κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Η σύνδεση των αγγείων που προαναφέρθηκαν με ΠΓ ταφές και μάλιστα με ακτέριστους ενταφιασμούς σε ατομικούς κιβωτιόσχημους τάφους, κάνει ακόμη πιο σημαντική την παρουσία τους. Η πρακτική αυτή θυμίζει σε πολύ μεγάλο βαθμό την ύστατη ταφή εντός του θολωτού των Τζαννάτων, όπου τεκμηριώνεται η ύπαρξη κιβωτιόσχημου τάφου που περιείχε μονό και ακτέριστο ενταφιασμό.

Κλείνοντας την παρούσα ανασκόπηση, πρέπει να σημειωθεί ότι, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η πληθυσμιακή μετακίνηση στην ΠΓ περίοδο είναι ένα ενδεχόμενο που δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί για την περιοχή της δυτικής Ελλάδας γενικότερα. Πράγματι, οι διαφοροποιήσεις στο ταφικό τελετουργικό είναι πιθανώς σχετιζόμενες με ένα νέο πληθυσμιακό στοιχείο, το οποίο, ωστόσο, εμφανίζει ισχυρούς δεσμούς με τον Μυκηναϊκό κόσμο. Είναι προφανές, ότι περισσότερα δεδομένα σχετιζόμενα με το κρίσιμο στοιχείο της πολιτισμικής ταυτότητας, όπως η οικιστική αρχιτεκτονική, η διαίτα και διάφορες πτυχές του υλικού πολιτισμού, θα έπρεπε να συλλεχθούν ώστε να μιλήσει κανείς με σιγουριά για το ενδεχόμενο της συγκεκριμένης μετακίνησης. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η εμφάνιση καινοφανών στοιχείων στις ταφικές θέσεις της Κεφαλονιάς αποκαλύπτουν ακόμη περισσότερες απόπειρες ιδιοποίησης του παρελθόντος και την κοινωνικής μνήμης.

Οι υποτιθέμενοι εισερχόμενοι πληθυσμοί ενδεχομένως χρησιμοποίησαν τα πρωιμότερα

αμυκηναϊκά μνημεία με σκοπό να οικειοποιηθούν ένα «ξένο» γι' αυτούς παρελθόν και να εδραιώσουν τη θέση τους στον νέο τόπο. Απότηνάλλη, ανταίχνηΠΓεπαναχρησιμοποίησηςτωντάφωνσυνδέονταιμετονήδηυπάρχονταπληθυσμό, τότε θα μπορούσαν να αποτελούν πράξη αντίστασης στις διαφοροποιούμενες κοινωνικές σχέσεις.

Summary of post-doctoral research (Voskos I.)

The present post-doctoral research was funded by the Greek State Scholarship Foundation (IKY) and was financed by the act "Support of Post-doctoral Researchers" with funds of the Operational Programme "Development of workforce, education and lifelong learning" (priority axis 6,8,9, co-funded by the European Social Fund and the Greek State). In this study I attempt to approach the socio-political structures of Late Helladic (hereafter LH) communities of Kefalonia via the detailed analysis of available archaeological data coming from domestic and burial sites of the island. Kefalonia was densely populated during the LH or Mycenaean period and especially during the LH III phase. The connection of the island with early attempts to locate Homeric Ithaca resulted in the discovery and excavation of several Mycenaean period sites. Most of the relevant archaeological material has been thoroughly investigated in the past by Chr. Souyouzoglou-Haywood who focused on the subjects of funerary architecture, burial rites and the typology of several categories of the material culture. Consequently, this study attempted to enrich the present state of knowledge by adding several new data coming from recent investigations (after 1990) and by filling some gaps mainly connected with the subjects of social hierarchy, identity configuration and political organisation in the Mycenaean period. The comprehensive reexamination of socio-political data stemming from available burial and other data along with an updated analysis of the role of LH Kefalonian communities in the exchange networks, the individual and collective identities and the matter of possible population mobility in the area offer new insights on older views and materials.

Chapter 1 includes the theoretical background and methodology of this research. A kind of holistic approach is employed based, by and large, on the exhaustive investigation of individual components of the cultural phenomenon.

This approach is gaining support in several social sciences during the last few decades leading to interesting new results. In Chapter 2 an extensive description of the history of archaeological research in the area of the southern Ionian Islands was attempted, focusing on the archaeological activities at Kefalonia and the neighbouring Ithaca. Given the fact that settlement data, examined in Chapter 4, are quite rare in Kefalonia, the study focused on the rich burial assemblages (Chapter 3) utilising relevant topographical features, remnants from settlement architecture, material culture, demographic and other data from LH sites of the island. The diachronic analysis of several material data along with socio-economic practices (e.g. burial rites, trading networks, cultural contacts etc.) revealed the social situation at Kefalonia and the relevant differentiations within the LH period (Chapter 5). Moreover, the comparison of available site data illuminated unknown aspects of social reality on the island, the strategies of identity reconfiguration and processes of social restructuring (Chapter 6).

In order to achieve all the above mentioned objectives, a flexible data-base including the main archaeological features of LH sites was created. Several multi-level and comparable data were also recorded, leading to an updated catalogue which incorporated old and new archaeological finds (Appendices I-II). Concerning the burial sites in particular, the systematic recording of architectural data, the size of structures, typological variation and types of burial offerings was attempted. The comparison of individual features such as the number of burials, number of burial offerings along with data coming from the aspects of traditions, symbolic behaviour and others mirror the ideological background of LH social groups in this area. Ultimately, burial spaces and ritual in prehistory functioned as areas of increased social competition and display and also as markers of social status both for the deceased and their family.

Overall, there are at least fifteen excavated LH burial sites on the island of Kefalonia. These sites correspond to more than 58 tombs of various types along with some relevant structures such as ossuaries. All burials fall into a chronological horizon that spans the end of the Middle Helladic period and the transition to the early Iron Age (Submycenaean and early Protogeometric period). However, what becomes apparent from the analysis is that the vast majority belongs to the LH IIIC period. The general view of burial practices in Kefalonia suggests the existence of considerable contin

uity between the apex of Mycenaean civilization (i.e. the LH IIIA-III B phase) and the postpalatial phase (LH IIIC). The social groups of Kefalonia had shaped local traditions and customs, largely reminiscent of neighbouring areas in the western Greek mainland (e.g. Achaea, Messenia, Elis, Aetolia) and the other southern Ionian Islands (e.g. Zakynthos). In fact, the marked cultural affinities between those areas were interpreted in the past as a sign of an existent “western Greek Koine”.

All the excavated burial sites at Kefalonia exhibit similar characteristics concerning inhumation processes. Successive inhumations were carried out in rectangular or ovoid pits either dug within the chamber or tholos tombs or in the independent cist/shaft and pit graves. The deceased were accompanied by several tomb offerings, usually pottery (fine Mycenaean or local coarse wares), items of personal adornment (e.g. gold/bronze jewellery such as rings, pins etc.), stone/clay *conuli* (small, cone-shaped objects), other bronze artefacts (weapons, tools etc.) and large numbers of beads made from diverse raw materials (semi-precious stones, amber, faience/glass-paste, etc.). Nearly all the tombs were used for repeated burials, suggesting extended families or clans rather than a focus on individuality or socially privileged persons. The only possible exception to this rule is apparently the rich central burial of Tzannata-Borzi. The size of this tholos tomb and the large amount of precious offerings, including items of high symbolic/ideological value suggest a person of the highest social rank on the island or at least in the area of southeast Kefalonia.

The burial landscape of Kefalonia is apparently dominated by a series of clearly distinguishable monumental structures (i.e. the tholos tombs) and clusters of chamber tombs, both marking a symbolic division of the living and the dead and also the implicit declaration of the community’s social space limits. The recursive use of burial structures for several generations mirrors a diachronic connection of specific social groups with their cemeteries and tombs. This fact stands out as a clear marker of a consolidated collective identity and socio-political stability signifying processes of social reproduction. Moreover, the constant re-use of specific tombs by a given group of people is related to the legitimisation of their presence in the area and the consolidation of ‘legal’ rights stemming from their ancestors.

What also becomes clear from the recursive use of tombs, the patterned ritual and the rich burial datasets mentioned above is that, already in the LH IIIA period, burial

grounds and tombs had become significant focal points and landscape markers, both functioning as integral parts of a community's social space and as a field of social competition and display. Ultimately, burial ritual and related activities were connected to the constant renegotiation of individual and collective identities. From this point of view, it is important to stress the general continuity of burial customs from the palatial era through the LH IIIC period, a fact that was also noted for nearby Achaia. Indeed, the same burial grounds and architectural types of tombs were used at Kefalonia and there is no clear distinction of associated ritual between LH II-III B and IIIC sites. Moreover, the appearance of rectangular chamber tombs with standardised size and plan (i.e. the so-called 'cave dormitory' type) reveals the remarkable cultural stability between the two periods.

This view of socio-cultural continuity is partly at odds with a massive population movement from mainland Greece to the island that altered the social reality of Kefalonia during the post-palatial period. Current evidence might support the existence of regional settlement hierarchies, with one or more centres (e.g. Tzannata and possibly Kokolata) being rather powerful and influential during the LH IIIA-B periods. The discovery of seals both at Kokolata and Tzannata is indicative of a possible connection with mainland palatial centres or at least some sort of participation in the palatial economic system, although more data are needed in order to corroborate this scenario. Nonetheless, during LH IIIC, it seems that the domination of these few centres was replaced by several local elite groups or petty chiefs who strengthened their position possibly via active participation in exchange networks and renewed international contacts.